

Abdulla Qədiri romanlarına nəzəri baxış

Şəbnəm Mirzəzadə

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: babayeva_shebnem@mail.ru

Annotasiya. XX əsr Cədid ədəbiyyatının tanınmış siması olan Abdulla Qədirinin çoxşaxəli yaradıcılığında romanları mühüm yer tutur. Yazıçı öz nəsr yaradıcılığı – romanları ilə XX əsr Türkcüstan ədəbiyyatını dəyərli fikirləri ilə zənginləşdirmiş, xalqın inkişafında, millətin savadlanmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. XX əsrin 20-ci illərində qələmə alınan romanlar – “Ötən günlər” və “Mehrab əqrəbi” bütünlükdə dövrün acı mənzərələrini təsvir edir. Yazıçı XIX əsrdə mövcud olan xanlıqlar dövrünü, bu zamanda xalqın, eləcə də dövlətin çatışmayan cəhətlərini əks etdirməklə bir növ yaşadığı dövrü – XX əsri əks etdirmişdir. Abdulla Qədiri qələmindən çıxan romanlar xanlıqlar dövrünü, bu dövrdə baş verən sosial, siyasi, iqtisadi, maddi-mənəvi problemləri əks etdirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda yazıçının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, qələminin gücünü sübut etməyi bacarmışdır. Tarixi mövzuda qələmə alınmış “Ötən günlər” və “Mehrab əqrəbi” romanları bu janrın əsas xüsusiyyətini özündə birləşdirərək əsərdə bədiilik və tarixiliyin vəhdət təşkil etməsinə səbəb olmuşdur. Yazıçı janrın tələbinə uyğun olan standartları nəzərə almış, tarixi hadisələrin gedişində obrazların həyat mübarizəsini təsvir etmişdir. Məqalədə Abdulla Qədiri tərəfindən yazılan hər iki romanın nəzəri problemləri – yazıçı təxəyyülü, yazıçı sənətkarlığı, yazıçının üslubu, janr xüsusiyyətləri, bədi dil və üslub xüsusiyyətləri, məzmun, forma vəhdəti, obrazlar aləmi, xarakter, tip və s. işıqlandırılmış, təhlilə cəlb olunmuşdur. Məqalədə hər iki roman nəzəri cəhətdən hərtərəfli təhlil olunmuş, romanla bağlı problemlər aydınlaşdırılmışdır. Abdulla Qədiri sənətkarlıq xüsusiyyətləri, milli koloriti və güclü qələmi ilə seçilən, romanları ilə XX əsr cədid ədəbiyyatına güclü təsir göstərən sənətkarlardandır.

Açar sözlər: Abdulla Qədiri, roman, yazıçı təxəyyülü, ədəbi proses, fərdi üslub, janr xüsusiyyətləri, obraz, xarakter

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 22.05.2022; qəbul edilib – 02.06.2022

A theoretical view of novels by Abdullah Gadiri

Shabnam Mirzazade

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi. Azerbaijan.

E-mail: babayeva_shebnem@mail.ru

Abstract. Novels play an important role in the multifaceted work of Abdullah Gadiri, a prominent figure in Jadid literature of the 20th century. The writer enriched the Turkestan literature of the 20th century with his prose works and novels, and had exceptional services in the development of the people and the education of the nation. The novels written in the 1920s – “Days gone by” and “Scorpion in the Pulpit” – depict the bitter scenes of the period as a whole. The writer reflects the period of khanates in the 19th century, the period he lived, shortcomings of the people, as well as the state. The novels written by Abdullah Gadiri not only reflected the period of khanates, social, political, economic, material and spiritual problems of this period, but also proved the writer’s artistic qualities and the power of his talent. The novels “Days gone by” and “Scorpion in the Pulpit” written on a historical theme, combining the main features of this genre, led to the unity of art and history in the work. The writer took into account the standards that meet the requirements of the genre, and described the life struggle of the characters in the course of historical events. The article deals with the theoretical issues of both novels written by Abdullah Gadiri – writer’s

imagination, skill, style, genre features, artistic language and style features, content, unity of form, world of images, character, type etc. highlighted and analyzed. The article provides a comprehensive theoretical analysis of both novels and clarifies the problematic issues related to the novel. Abdullah Gadiri is one of the artists who is distinguished by his artistic features, national color and strong pen, and has a strong influence on the modern literature of the 20th century with his novels.

Keywords: Abdullah Gadiri, novel, writer's imagination, literary process, individual style, genre features, image, character

Article history: received – 22.05.2022; accepted – 02.06.2022

Giriş / Introduction

Bədi əsərlərdə yazıçı dövrün mühüm hadisələrini təsvir etməklə yanaşı, özünün dünyagörüşünü, baş verən hadisələrə münasibətini əks etdirir. Müəllif əsər yazarkən öz xalqının əxlaqi dəyərlərini və prinsiplərini əsas götürür və bir növ milli əxlaqın, psixologiyanın təbliğatçısı kimi çıxış edir. Bədi yaradıcılıq sahəsində sənətkar şəxsiyyətinin mühüm amil olduğu bir sıra nəzəriyyəçi alimlər tərəfindən təsdiq olunmuşdur: “Şəxsiyyət yazıçı varlığının mayasıdır. Yazıçı o zaman iradəli, mətin surətlər, xarakterlər yaradır ki, özü bir xarakter kimi, şəxsiyyət kimi tam formalaşmış olsun. Xarakterlər yazıçının ürəyinin əks-sədasi, yazıçı mənəviyyatının inikasıdır. Çünki sənətkar hər yaratdığı surətdə yenidən doğulur, dünyaya gəlir, yaşayır, nəsillərə də yaşamağı öyrədir” [8, s.144]. Eyni zamanda yazıçı şəxsiyyətini, istedadını formalaşdıran onun yaşadığı ədəbi-ictimai mühitdir. Məhz bu səbəbdən, hər yeni dövr öz sənətkarını yetişdirir və zamanla onlar öz dövrünün övladına, tarixi şəxsiyyətinə çevrilir.

Əsas hissə / Main Part

XX əsr Cədid ədəbiyyatının görkəmli siması, özbək tarixi nəsrinin banisi Abdulla Qədiri məhz belə sənətkarlardan biridir. Qısa ömründə bir çox çətinliklərlə üzləşən yazıçı romanlarının mövzusunun həyatda şahidi olduğu hadisələrdən – özünün və xalqının ağır, keşməkeşli, qaranlıq günlərindən götürmüşdür. Yazıçının oğlu Həbibulla Qədiri atası ilə bağlı “Qədirinin son günləri” adlı xatirə kitabını nəşr etdirmişdir. Müəllif kitabda atası Abdulla Qədiri haqqında əvvəllər deyilməyən tənqidi xatirələri və stalinizm siyasəti ilə müəllifin evində, ailəsində baş verən fəlakətləri təsvir etmişdir. “Qədirinin son günləri” kitabı yazıçının həbs olunmasını və həbsin səbəblərini faktlarla təsdiq edir. 1937-ci ilin payızında həkim Mannonla müəllif arasında baş tutan dialoq kitabda əksini tapmışdır: “...Anlayan uşağa oxşayırsan, bu sözlərimi heç kimə demə, atanın yanına gedib yavaşca ona söylə ki, Daşkənddən uzaqlaşsın. Tacikistan tərəflərə gedib dağ kəndlərində yaşayışını təmin etsin. Bir gün bu fırtına səngiyib, əmin-amanlıq yarananda, vəziyyət təhlükəsiz olanda geri qayıdıb gələr. Bu sözü atana deməyi unutma, bala! Sakit oturmayın, atan da mütləq həbs olunacaq. İndi həbsxanalar doludur, atanı həbs etməyə yer yoxdur! Həkim olduğum üçün özüm bu yaxınlarda on bir ay həbsdə qaldım, öz gözlərimlə gördüm və bildim...” [4]. Həbibulla bu mesajı olduğu kimi atasına çatdırır: “Mən günahsızam! Günahsızları həbs etməməlidirlər. Yox, günahını etiraf etmək, vətəni tərk etmək, xalqın iradəsinə şübhə etmək, başını aşağı salıb haradasa saralıb-solmaq... Yox, mümkün deyil! Mən həqiqətin arxasınca gedəndə “eh” deyən biri deyiləm... Ölüm bu qədər alçalmaqdan yaxşıdır. Bir neçə insanın mənəvi ölümü ilə öldürüldüm. İndi fiziki ölümdən qorxmuram” [4], – deyən A.Qədiri həyatından gətirilən bu faktlar onun cəsarət və qətiyyətindən xəbər verir. Yalnız təbiətçə cəsarətli yazıçının qələmindən Atabəy, Mirzə Ənvər kimi cəsarətli, mübariz qəhrəmanlar yarana bilərdi. Məhz bu səbəblər Atabəy və Mirzə Ənvərin yazıçının prototipi olması fikrini təsdiqləyir. Ədəbi qəhrəmanlarının xarakterinə uyğun olaraq, “Ötən günlər”də Atabəyin böhtana uğradığı və sorğu-sual edildiyi səhnələrdə göstərdiyi şücaəti, Müsəl-

manqul, Xudayar, Öttəbay, Niyaz və s. bu kimi xan, bəy, məmur və əyanların qarşısında məğrur dayanması, ölümün gözünə qorxmadan baxması, xalqının firəvanlığı uğrunda çarpışmaları, şəxsi düşməni (Həmid) ilə ədalətli mübarizəsi, son anda milləti, Vətəni uğrunda şəhid olması, “Mehrab əqrəbi”ndə Mirzə Ənvərin günahsız dostunu ölümdən xilas etmək üçün dar ağacına gəlməsi, şərəfli ölümü şərəfsiz yaşamaqdan üstün tutması səhnələri Abdulla Qədirinin yuxarıdakı düşüncələri ilə üst-üstə düşərək, yazıçı amalının, yazıçı ruhunun daima qəhrəmanlarında yaşaması faktını sübut edir. Göründüyü kimi, hər bir sənətkar əbədi olaraq öz yaradıcılıq məhsulunun daxilində yaşayır.

Roman janrında cəmiyyətin psixologiyası, tərəqqiyə səbəb olan və ya onu ləngidən amillər əks olunur. Bu faktı xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Abdulla Qədirinin romanlarını qələmə aldığı dövrdə – XX əsrin 20-ci illərində hər hansı bir sənət əsəri hakim ideologiyanın tələblərinə uyğun olmalı idi. Ölkədə həyata keçirilən “böyük yaradıcılıq işi”, “sosializm uğrunda mübarizə”, “daxili və xarici düşmənlərlə mübarizə”, “keçmişin qalıqlarını aradan qaldırmaq” prosesləri ədəbiyyata böyük ziyan vururdu. Bir sözlə, yeni cəmiyyətə, hakim ideologiyaya “kölə ədəbiyyatı” lazım idi. Formaya görə milli, məzmununa görə sosialist bir mədəniyyət yaranmalı, çiçəklənməli və yeni qurulan “ədalətli cəmiyyət”in şöhrəti bütün aləmə bəyan edilməli idi. Müasir mövzudan geri çəkilən və kədərlərini tarixi hadisələrin dili ilə ifadə etmək yolunu seçən sənətkarlar mənəvi cəhətdən şikəst bir cəmiyyətin içində sərbəst nəfəs almaqdan məhrum olurdular. “Tarix nümunə pəncərəsidir. Xüsusilə, millətin və ölkənin taleyində dərin iz qoymuş və ölmüş XX əsr pəncərəsi tozdan təmizləndikcə insan və cəmiyyət həyatı ilə bağlı acı və real nəticələri əks etdirir” [3, s.51-52].

Özbək ədəbiyyatında ilk romanın nə vaxt və hansı müəllif tərəfindən yazıldığını müzakirə edən tədqiqatçılar var: A.Şərəfəddinov, M.Buzruk, T.Aybek, S.Hüseyn, Ö.Normatov, P.Qədirov, B.Kərimov bu aktual məsələni araşdırmış və tədqiqata cəlb etmişlər. M.Buzruk özünün “Mehrab əqrəbi” adlı məqaləsində özbək ədəbiyyatında roman janrının təşəkkülü və inkişafını şərh etmiş, eyni zamanda “Ötən günlər” əsərinin dəyərini vurğulamışdır: “Janrın tələblərinə tam cavab verən ilk orijinal roman “Ötən günlər”dir. Doğrudur, Həmzə Həkimzadə Niyazinin “milli roman” adlı kiçik bir əsər yazması faktı mövcuddur, lakin bugünkü kontekstdə roman adlandırılması doğru deyil. “Mehrab əqrəbi” yalnız Culqunbəyin ikinci əsəri deyil, eyni zamanda yeni özbək ədəbiyyatı üçün ikinci roman idi” [7].

A.Qədri “Ötən günlər” tarixi romanını 1919-cu ildə yazmağa başlamış, 1922-ci ildən romandan parçalar dövrün bir çox jurnallarında, 1925-ci ildə hissələr üzrə ayrı-ayrılıqda, 1926-cı ildə isə bütöv bir roman şəklində nəşr edilmişdir. Yazıçı “Mehrab əqrəbi”, digər adı ilə “Xudayar-xan və Mirzələrin həyatından tarixi roman”ını 1928-ci ildə yazmış, roman 1929-cu ildə Daşkənddə çap olunmuşdur. “Ötən günlər” və “Mehrab əqrəbi” romanlarında müəllifin əsas mövzu kimi tarixə müraciət etməsi səbəbsiz deyildir. Tarixi dövr dəyişir, baş verən hadisələr həmin dövrdə gizli qalır. Lakin ədəbiyyatın təsir gücündən istifadə edən yazıçılar tarixi bədiiləşdirərək onu yad-daşlara köçürürlər. Tarixi roman janrına müraciət etməklə həm tarixin ayrı-ayrı dövrlərini, həm də həmin dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini, görkəmli tarixi şəxsiyyətləri araşdırmaq, dərinlən öyrənmək mümkündür. Tarixi roman janrı təsvir olunan dövrün tarixi şəxsiyyətlərinin obrazlarını yaratmaq, onların timsalında tarixi prosesləri oxucuya çatdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Əsrlər boyu mövhumat və cəhalət girdabından çıxmaq uğrunda aparılan mübarizə, azadlığa aparan qəhrəmanlıq yolları məhz tarixi romanlarda geniş təsvir olunur. Keçmişin keşməkeşli hadisələri ilə tanış olan oxucu öz xalqının, millətinin gücünü, qüdrətini, yeri gəldikdə zəifliyini öyrənmiş olur. “Tarixi roman, həmçinin tarixi öyrənməyi asanlaşdırır” [10, s.7]. Antik yunan alimi Aristotel tarixçi ilə ədəbiyyatçıni fərqləndirərək yazır: “Əgər tarixçi bir şəxsiyyətin həyatda həqiqətən nə etməsindən, onun başına nə kimi əhvalatların gəlməsindən bəhs edirsə, şair müəyyən şəxsin simasında müəyyən insani xarakterin ehtimal və zərurət qanunları üzrə nə şəkildə, hansı əməllərdə təzahür etdiyini, edə biləcəyini, daha artıq dərəcədə insanın zənn edilən əməllərini və hərəkətlərini təsvir edir” [2, s.14].

Dünya, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında ədiblərimiz tarixi roman janrına müraciət etmiş, nəticədə müxtəlif dövrləri bütün detalları ilə əks etdirən əsərlər meydana gəlmişdir. Dünya ədəbiyyatında ilk tarixi roman XIX əsrin əvvəllərində, Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında isə bir əsr

sonra – XX əsrin birinci yarısında yaranmışdır. Məmməd Səid Ordubadinin 1933-cü ildə yazdığı “Dumanlı Təbriz” əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında, Abdulla Qədiri yaradıcılığının şah əsəri sayılan “Ötən günlər” (1926) romanı ilə özbək ədəbiyyatında tarixi roman janrının əsası qoyulmuşdur. XX əsrin əvvəllərində ədəbi proses hər iki xalqda eyni getdiyi üçün onların yaratmış olduğu tarixi romanların mövzusu da ortaqdır: xalqın milli mübarizəsi, milli düşüncə və dövlətçilik məsələlərinin geniş planda təsviri. A.Qədirinin tarixi mövzuda qələmə aldığı “Ötən günlər” və “Mehrab əqrəbi” romanları bu janrın əsas xüsusiyyətini özündə birləşdirir. Bu romanlarda bədiilik və tarixilik vəhdət təşkil edir. Yazıçı janrın tələbinə uyğun olan standartları nəzərə almış, tarixi hadisələr fonunda obrazların həyat yolunu təsvir etmişdir. Romanların nəzəri cəhətdən strukturuna diqqət etsək, burada tarixilik bədiiliyi üstələmir, tarixi hadisələrin yığcam, lakonik, lakin anlaşılıq dildə təsviri oxucunu yormur, əsəri daha oxunaqlı edir. Tarixi roman janrı dövrün zahiri və daxili mənzərəsini özündə əks etdirməli, hadisələrin düzgün və xronoloji təsvirini verməlidir. Abdulla Qədiri tarixi hadisələri faktlarla mükəmməl şəkildə əks etdirmiş, bədii əsərdə tarixi xronologiya yarada bilmiş, dövrün və xalqın əsas problemi ilə ədəbiyyatın nəzəri aspektini doğru istiqamətdə işləmiş, bunun nəticəsində özbək nəsrinin örnək nümunələrini yaratmışdır.

Bədii ədəbiyyatda nəsr əsərlərinin hansı janra aid olması mübahisə doğuran məsələlərdən biridir. Məsələnin nəzəri aspektdən təhlili bir sıra müqayisələrin yaranmasına səbəb olur. Romana povest, povestə hekayə, ya da əksinə deyilməsi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Hər iki janrın ayrı-ayrı səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır ki, onları bir-birindən fərqləndirir. Abdulla Qədiri “Mehrab əqrəbi” romanının bir hissəsində bu əsərini povest adlandırır: “Bu məhkəmələrdəki mirzələr Xudayar xanın saray divanxanasında bizim povestdə təsvir olunan mirzələrin miniatür surəti idi” [1, s.56]. Abdulla Qədirinin “Mehrab əqrəbi”nin süjet xətti və həcmində nəzər salsaq, onun povest deyil, roman janrına uyğunluğunu görmək olar. “Mehrab əqrəbi”ndə obrazların sayı povest janrına uyğun olduğu halda, əsərdə bir sıra paralellərin aparılması, obrazların dramatik tələyin təsviri ilə yanaşı, özündə tarixi dövrü də əks etdirməsi, qəhrəmanların tipik xarakterinin canlandırılması, hadisələrin şaxələndirilməsi, müəyyən konfliktin ortaya çıxması və həlli roman janrının xüsusiyyətlərinə aiddir. Vahid bir süjet və bir-birinə bağlı olan bir neçə süjet xəttinin birləşməsi əsərin kompozisiyasını yaradır. “Mehrab əqrəbi”ndə Mirzə Ənvərin həyatı və fəaliyyəti əsərin vahid bir süjeti, digər obrazların – Saleh məhdumun, Nigar xanımın, Rənanın, Xudayar xanın, saray məmurlarının, mollaların, yoxsul təbəqənin həyatı ayrıca süjet kimi əsas süjetə birləşdirilmiş, bir-biri ilə əlaqələndirilmişdir.

“Ötən günlər” isə roman janrının bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Burada qlobal, aktual, ictimai-siyasi hadisələrin təsviri, Müsəlmanqul, Xudayar, Əzizbəy kimi xanların, bəylərin özbaşınalığı, xalqa qarşı ədalətsiz qayda-qanunları, xalq arasında nifaq salmaları, bu hadisələrin axarında Atabəyin şəxsi həyat mücadiləsinin təsviri, üzləşdiyi bütün çətinliklər nəticəsində hərtərəfli bir obraza çevrilməsi, günahsız, azyaşlı qızların acı taleyi, valideyn sevgisi və qayğısının yaratdığı faciələr əks olunmuşdur.

İctimai-siyasi hadisələri müşahidə etmək, dövr üçün xarakterik olan xüsusiyyətləri seçib təsvir etmək, yaradıcılıq fantaziyası yazıçı qüdrətinin, istedadının əsas komponentlərindəndir. Bütün istedadlı qələm sahibləri kimi Abdulla Qədirinin də özünəməxsus, orijinal fərdi üslubu mövcuddur. “Ədəbi üslubun mühüm xüsusiyyəti onun yazılı olması və müxtəlif fərdi yazıçı üslublarını özündə birləşdirməsidir. Müəllif fərdiyyəti onun bütün mətnlərində onun öz iradəsindən asılı olmayaraq öz izini qoyur. Müəllifin yazdığı mətnlərdə onun təkrarsız fərdiyyətini əks edən xüsusiyyətlərin məcmusu fərdi üslub adlanır” [6, s.219]. Ədəbi proses ümumilikdə yazıçının yaradıcılıq istiqamətinə təsir etdiyi kimi, hər bir yazıçının fərdi üslubu ədəbi prosesin zənginləşməsinə səbəb olur. A.Qədiri əsərlərinin təhlili, burada özünü göstərən fərqli sənətkarlıq xüsusiyyətləri, qəhrəman problemi bədii əsərin strukturunun, süjet və kompozisiyasının qurulmasında əsas rol oynayır, bununla da ədəbi prosesi inkişaf etdirir.

Xarakter öz fərdi xüsusiyyətləri və bənzərsizliyi ilə seçilən, müxtəlif mənəvi-psixoloji imkanlara sahib olan bədii surətdir. “Bədii əsərdə müəyyən fərdi əlamətləri öz keyfiyyətləri olan, ətraflı, mükəmməl, hərcəhətli təsvir edilmiş olan insan surətinə xarakter deyirik” [5, s.57]. Xarakter

lər müxtəlif olduğu üçün onun zirvəsi milli xarakter hesab olunur. Milli xarakter hər bir xalqın milli mənəviyyatının fərdi daşıyıcısı, mövcud dövrün bədii-psixoloji aynasıdır. “Bədii ədəbiyyatda xarakter insan surətini kamilləşdirən, onu “təbiətin tacı”, “yaranmışların əşrəfi” səviyyəsinə qaldıran mənəvi əlamətlərin bədii-fəlsəfi məcmusudur” [9, s.112]. Abdulla Qədiri romanlarında yer alan qəhrəmanlar da müxtəlif və fərdi xüsusiyyətlərə malik olmaqla ayrı-ayrı xarakterləri canlandırır. Bu romanlardakı obrazlardan Atabəy və Mirzə Ənvər milli xarakterə malik müsbət qəhrəmanlardır. Onlar öz həyat yolu və fəaliyyəti ilə XIX əsr Türkünstan xalqının çətin həyatını işıqlandırır, mövcud dövrə, dövrün çatışmayan cəhətlərinə qarşı üsyankar mövqedə olub yorulmadan mübarizə aparırlar. A.Qədiri qələmindən çıxan bu obrazlar xanlıqlar dövrünü, bu dövrdə baş verən sosial, siyasi, iqtisadi, maddi-mənəvi problemləri bütünlükdə əks etdirən güzgüdür.

Epik əsərlərdə yazıçı fərdiyyətini əks etdirən əsas amil obrazlar və onlar arasında baş verən ünsiyyət prosesidir. Qəhrəmanlar arasında özünü göstərən dialoji və monoloji təhkiyə ədəbi əsərlərdə yazıçı dünyagörüşünün, düşüncələrinin, məqsəd və amalının müxtəlif qütblərini əks etdirir. A.Qədinin “Ötən günlər” və “Mehrab əqrəbi” romanları canlı, təbii, lakonik və hadisələrin açılmasına xidmət edən dialoqlarla zəngindir. Bu dialoqlar yazıçı amalını əks etdirməklə bərabər, obrazların daxili dünyasının açılmasına, hadisələrin hərtərəfli təsvirinə şərait yaradır. “Ədəbi əsərdə müəllif müxtəlif qəhrəmanlar yaradır və onların dialoqlarını və söhbətlərini qələmə alır. Bu zaman müəllifin özü də müəyyən mənada ikiləşir. Lakin buna ikiləşmə demək azdır, çünki pyesdə və ya iri romanda müəllif bir neçə qəhrəmanın daxili səsinə çevrilir. Buna yazıçı düşüncəsinin, həyata baxışının monoloji şəkli demək olar” [6; s.227].

Nəsr əsərlərində yer alan məktublar müəllif təhkiyəsinin əsas formalarından biridir. Abdulla Qədiri “Ötən günlər” romanında məktublara yer vermişdir. Romanın ikinci hissəsində məktublardan daha çox istifadə edilmişdir. Bu məktublar, demək olar ki, əsas hadisələrin təsvirini verir, problemlərin yaranmasına səbəb olaraq əsərin düyün nöqtələrini yaradır: Atabəy və Gümüşün məktublarının Həmid, Cənnət qarı və Sadiq tərəfindən dəyişdirilməsi səhnəsi. Romanda yer alan məktublar bəzən problemin və məsələnin həllində də mühüm amil kimi çıxış edir: Yusifbəy Hacınin xanlığın ən çətin günlərində oğlu ilə əlaqə saxlamasında, Atabəyin Öttəbayın edam qərarından xilas olmasında, ikinci dəfə evliliyinin Gümüş və ailəsi tərəfindən qəbul olunmasında, Gümüş ilə Atabəyin münasibətlərinin tənzimlənməsində və s.

Ümumilikdə, “Ötən günlər” romanının poetik şərhlərində təsadüfi görüşlər və xoş təsadüflər geniş yer tutur. “Ötən günlər” romantik bir macəranı və dünya tarixinin bir dövrünü əks etdirir. Yazıçı xanlıqlar dövründə baş verən hadisələri təsvir etməklə öz düşüncə və amalını XX əsrdə mövcud olan quruluşa aid edir.

Nəticə / Conclusion

Həqiqi bir sənət əsərinin estetik bir fenomen kimi təfsiri və təhlili elm üçün dəyərlidir. Onu da qeyd edək ki, bir sənət əsəri poetik tədqiqata layiq olduğu təqdirdə ədəbiyyatşünaslar tərəfindən təkrar-təkrar istinad edilə bilər. Abdulla Qədiri də öz sənətkarlıq xüsusiyyətləri, milli koloriti və güclü qələmi ilə daima diqqəti cəlb edən ədiblərdəndir.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla Qədiri. Mehrab əqrəbi // Tərcümə edən: Y.Məmmədov. Bakı: Gənclik, 1970.
2. Aristotel. Poetika. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
3. Baxodir Karim. Abdullah Qadiri: Tankid, taxlil va talkin. Toshkent: Fan, 2006.
4. Habibullah Qodiriy. Qodiriyning so`nggi kunlari. Yoshlik, 1989, №6.
5. Rəfili M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı: APİ nəşr, 1958.
6. Rəhim Əliyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2008.
7. M.Buzruk. “Mehrab əqrəbi” // Şərq reallığı. –1929.– 1,2 aprel.
8. Nəbi Xəzri. “İlyas Əfəndiyev haqqında xatirələr” // “Azərbaycan” jurnalı, 1997, № 11-12.

9. Şəmsizadə Nizaməddin. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Proqres, 2012.

10. Yavuz Axundov. Tarixi roman yeni mərhələdə (1980-90-cı illər). Bakı: Maarif, 1998.

Теоретический взгляд на романы Абдуллы Кадири

Шабнам Мирзаде

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: babayeva_shebnem@mail.ru

Резюме. Романы играют важную роль в многогранном творчестве Абдуллы Кадири, известного деятеля джадидской литературы XX века. Писатель обогатил туркестанскую литературу XX века своими прозаическими произведениями и романами, оказал исключительные заслуги в развитии народа и воспитании нации. Написанные в 1920-е годы романы – “Последние дни” и “Скорпион алтаря” – изображают горькие сцены того периода в целом. Писатель отражает период ханств в XIX веке, период, в котором он жил, отражает недостатки народа, а также государства. Романы, написанные Абдуллой Кадири, не только отразили период ханств, социальные, политические, экономические, материальные и духовные проблемы этого периода, но и доказали художественные качества писателя и силу его пера. Романы “Последние дни” и “Скорпион алтаря”, написанные на историческую тему, сочетающие в себе основные черты этого жанра, привели к единству искусства и истории в произведении. Писатель учел стандарты, отвечающие требованиям жанра, и описал жизненную борьбу героев в ходе исторических событий. В статье рассматриваются теоретические проблемы обоих романов Абдуллы Кадири – писательское воображение, писательское мастерство, писательский стиль, жанровые особенности, особенности художественного языка и стиля, содержание, единство формы, образный мир, характер, тип и др. выделены и проанализированы. В статье проводится комплексный теоретический анализ обоих романов и уточняются проблемные вопросы, связанные с романом. Абдулла Кадири относится к числу художников, отличающихся художественными особенностями, национальным колоритом и сильным пером, и своими романами оказывает сильное влияние на современную литературу XX века.

Ключевые слова: Абдулла Кадири, роман, писательское воображение, литературный процесс, индивидуальный стиль, жанровые особенности, образ, характер